

УДК 39(=16)+947.7(= 161.2)

Приходнюк О. М.

ВЕНЕДИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

У статті йдеться про відношення історичних венедів до етногенезу українського народу.

Для розуміння генези українського народу важливе місце належить пошукам його коріння в глибинах історії. На сьогодні, за археолого-етнографічними та історичними даними, коріння українців можна простежити до рубежу н. е. Ланцюг цього безперервного процесу протягся від сучасності через пізнє середньовіччя, Русь-Україну, добу «княжінь», антську «державу», а далі до венедів - найдавніших історичних слов'ян.

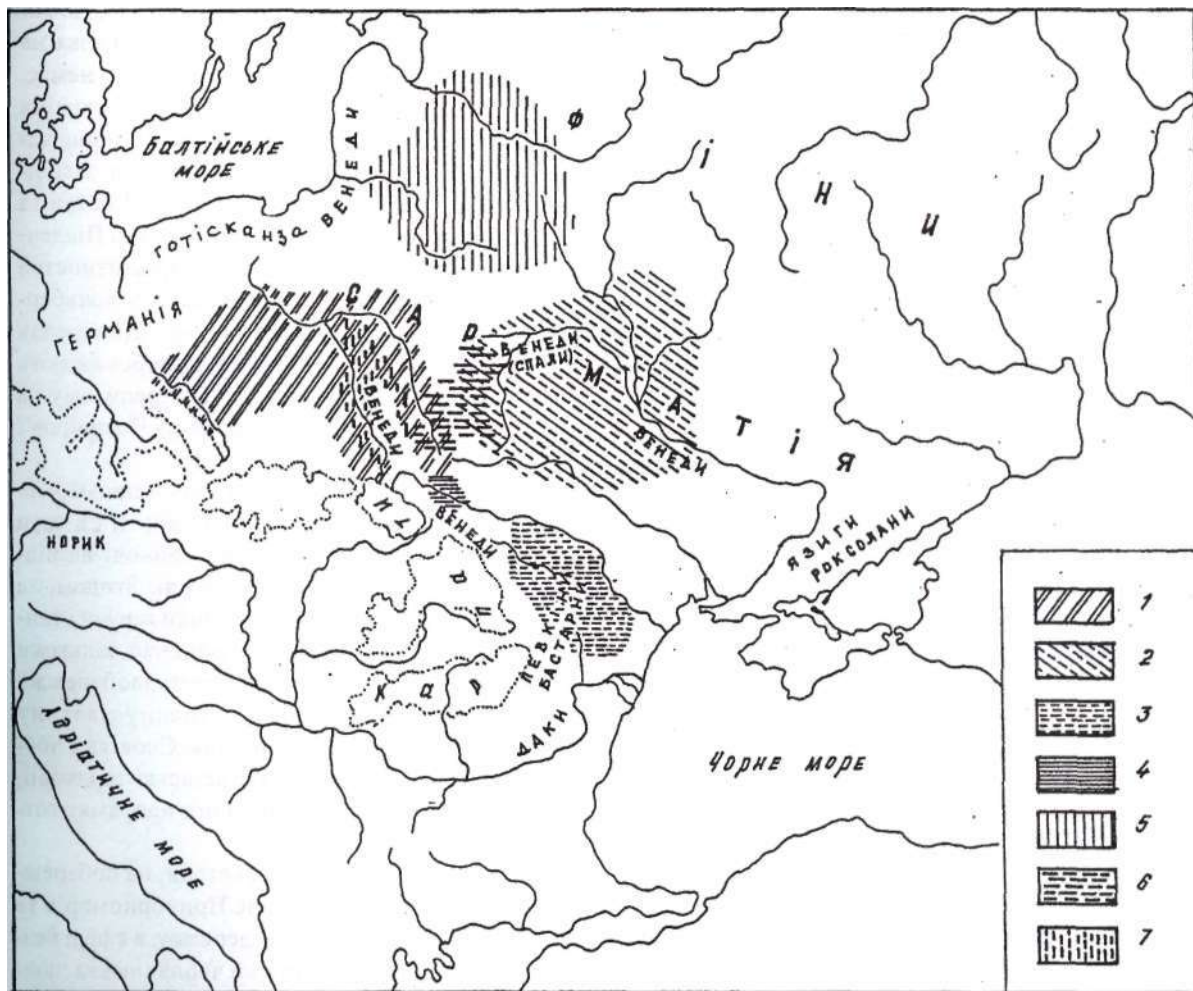
Етнікон «венеди» спочатку обіймав кілька давніх європейських народів. Він зустрічається вже у Геродота. Геродотові «венети» або «енети» мешкали десь на побережжі Адріатичного моря і, найімовірніше, належали до іллірійських племен [1]. Згодом у Цезаря, Лівія, Страбона та інших античних авторів венедями називаються кельти, які заселяли території Галії та Північної Італії [2].

У перших століттях н. е. венеди Плінія Старшого (середина I ст. н. е.), Тацита (кінець I ст. н. е.) та Птолемея (перша половина II ст. н. е.) мали територію розселення в поріччі Вісли та на побережжі Балтійського моря. Найдокладніші дані про племена європейської Сарматії наведено в «Географічному керівництві» Клавдія Птолемея. У нього Вісла від витоків до Балтійського моря є межею між Германією і Сарматією. Сарматія на заході сягає р. Вісли, біля витоків якої починається територія германських народів, на півдні вона доходить до Карпат і Чорного моря, а на півночі - до Балтійського моря. «Заселяють Сарматію, - пише Птолемей, - дуже багаточисельні племена: Венеди - за всією Венедською затокою; вище Дакії - Певкіни і Бастарни; по всьому березі Меотиди - Язиги і Роксолани; далі за ними вглиб країни - Амаксівії і Скіфи-Алани» [3]. За Плінієм, територія на схід від германців «населена аж до річки Вістули сарматами, венедями, скіфами, хіррами» [4]. Тацит розміщує венедів між певкінами і фінами. «Венеди, - пише він, - запозичили багато що від певкінів, задля грабунків нишпорять по лісах та горах, які тільки існують між певкінами і феннами» [5]. Певкіни, згідно з Птолемеєм, проживали на північ від Дакії, а фенни (фіни) - неподалік від Балтійського моря. Тобто простір, який контролювали войовничі та рухливі венеди, включав і Передкарпаття. Якщо врахувати, що на Пентингерових дорожніх таблицях IV ст. н. е. венедів розміщено між середньою течією Дністра та Карпатами, то їх перебування на початку нової ери в Українському Передкарпатті стає дуже ймовірним.

Про те, що венеди Плінія, Тацита і Птолемея були слов'янами, ми дізнаємося з творів Йордана і Прокопія, де йдеться про те, що анти й склавіни VI ст. н. е. походять від одного венедського кореня. «Ці "венети", - засвідчує Йордан, - походять від одного кореня і нині відомі під трьома іменами: венетів, антів і склавенів» [6]. Схожі дані є і в Прокопія: «І колись навіть ім'я у слов'ян і антів було одне й те ж. У старовину обидва ці племена називали спорами ("розсіяними"), думаю, тому, що вони проживали, займаючи країну "спораден", "розсіяно", окремими поселеннями» [7].

Спробуємо території розселення венедів - слов'ян зіставити з ареалами археологічних культур рубежу та перших століть н. е. (мал. 1). В Повісленні в ті часи набула поширення пшеворська культура, ареал якої обіймає ще й простір від правобережної частини Одера на заході до поріччя Вісли на півночі та до верхів'їв Західного Бугу на сході. На підставі археологічних даних І. П. Русанова зуміла виділити кілька груп пшеворських старожитностей з кельтськими, германськими та слов'янськими рисами в матеріальній культурі. У Верхньому Повісленні та на територіях, що розташовані на схід від нього, є група пшеворських пам'яток, на яких переважають чотирикутні напівземлянки та урнові кремації. Ці комплекси відрізняються бідним археологічним матеріалом. Переважають ліпні неорнаментовані горщики з плавним профілем, виступаючими плічками та невиділеними вінцями. Їхні витoki простежуються в кераміці пізньолужицьких та підкльошових пам'яток, а продовження - на пам'ятках празького типу [8].

Другим ареалом означеної доби, археологічні матеріали яких мають слов'янські риси, є зарубинецька культура, що поширена в Середньому та Верхньому Подніпров'ї і Прип'ятському Поліссі. Сформувалася вона на місцевому етнокультурному підґрунті під впливом і повісленських поморсько-підкльошових компонентів, які просунулися сюди в останні століття до н. е. У Верхньому Подніпров'ї основою зарубинецької культури були місцеві милоградські, в поріччі Прип'яті - милоградські та пізньолужицькі, а в Середньому Подніпров'ї - пізньоскіфські старожитності. В археологічних комплексах зарубинецької культури є також пшеворські, ясторфські, кельтські та сарматські елементи (латенські фібули, шпори, лощена та «хрופовата»

Мал. 1. Поширення венедів та інших народів й археологічних культур на Європейському континенті у перших ст. н. е. Археологічні ареали: 1 – пшеворський, 2 – зарубинецький, 3 – поянешти-лукашівський, 4 – липицький, 5 – штрихованої кераміки, 6 – зубрицький, 7 – пшеворської культури із слов'янськими рисами

кераміка тощо). Вважається, що поштовхом до переселення окремих груп населення із Повіслення на схід послужила кельтська експансія.

Для зарубинецьких старожитностей Верхнього Подніпров'я характерними були наземні будівлі, для Прип'ятського Полісся – напівземлянки, а для Середнього Подніпров'я – чотирикутні напівземлянки та наземні споруди. Скрізь переважали різноманітні ямні та урнові кремації без зовнішніх ознак на поверхні. Ліпний глиняний столовий посуд – це реберчасті лошени миски, а кухонний – округлободі горщики з недбало обробленою поверхнею. Край вінець оздоблювався насічками та защепами. Трапляються зерновики-корчаги та сковороди-диски.

Сьогодні дослідники більше уваги приділяють вивченню найвиразніших запозичень зарубинецької культури (фібули, прикраси, лошений посуд тощо) і недостатньо зважають на місцеві, менш яскраві, але вагоміші етнокультурні риси, притаманні місцевому населенню і успадковані наступними поколіннями. Ці риси збереглися навіть тоді, як зни-

кли запозичення, що привело до огрубіння культури в післязарубинецький час. Корінні культурно-визначальні компоненти в житловому будівництві, поховальному обряді, керамічному виробництві збереглися, отримавши свій подальший розвиток. По суті, постзарубинецькі старожитності зберегли основу зарубинецької культури, позбувшись неорганічних для них запозичень. Ми не виключаємо, що детальний розгляд зарубинецьких компонентів місцевого походження приведе до розподілу поки що єдиного ареалу на кілька самостійних культурних проявів. Але це справа майбутнього.

На сьогодні ж можна констатувати взаємодію прийшлих західних та місцевих етнічних компонентів. На нові території венеди Повіслення, мабуть, принесли й свою назву, якою стала називатися вся людність зарубинецької культури, а також населення Середнього Подніпров'я. Тацит писав про них, що «через змішані шлюби їх вигляд стає все потворнішим, і вони набувають рис сарматів. Венеди перейняли багато що з їх звичаїв» [9]. Взаємодія

венедів з сарматами знаходить підтвердження в зарубинецьких пам'ятках Середнього Подніпров'я. З огляду на сарматську небезпеку там було реконструйовано старі укріплені городища (Монастирьок, Пилипенкова Гора), збудовано нові (Ходосівка, Бабина Гора). Частина зарубинецького населення відходить у Подесення та в Південне Побужжя. З'являються зарубинецькі пам'ятки з сарматськими рисами в матеріальній культурі (Михайлівка, Мануїлівка та ін.) [10].

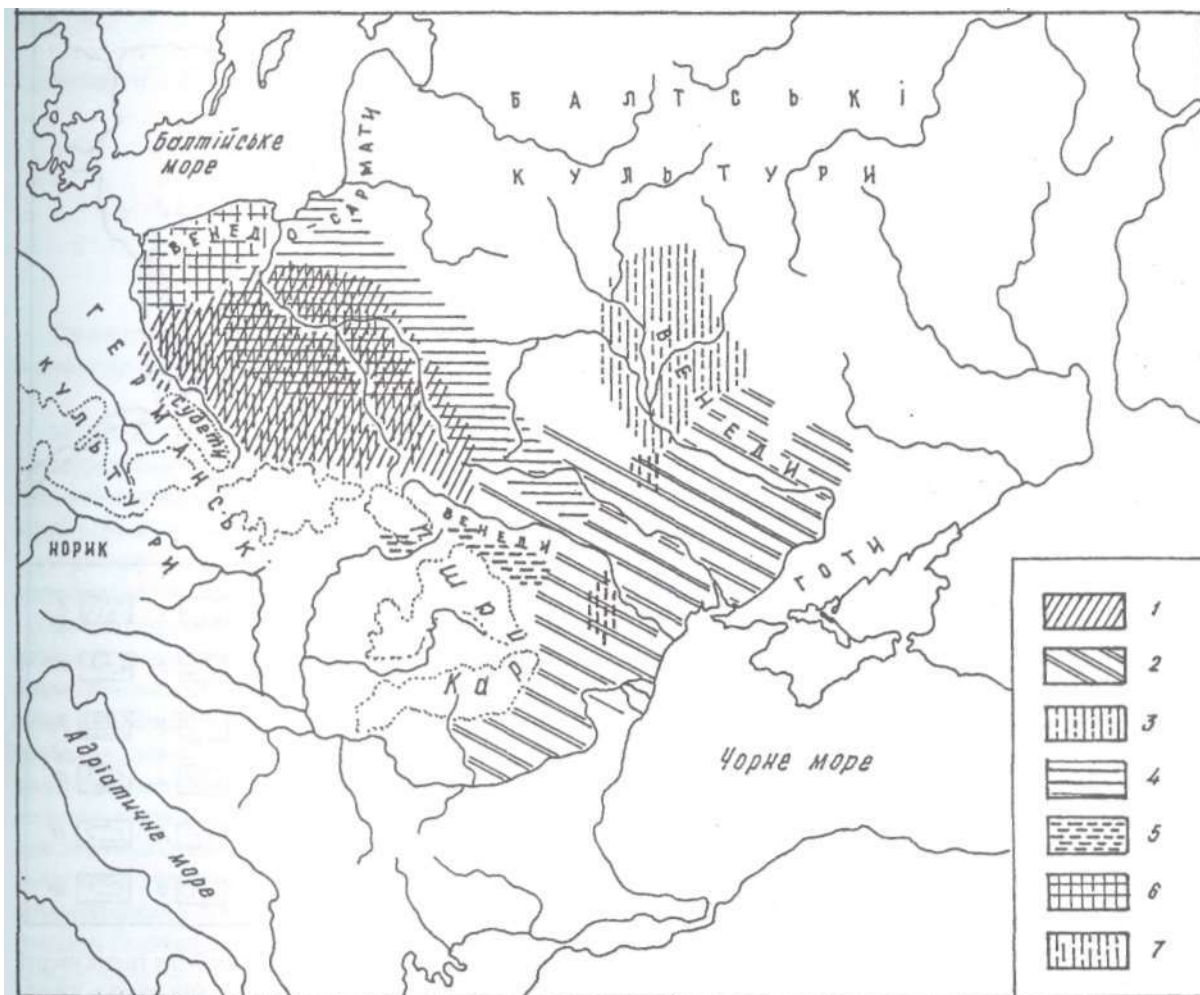
Венеди вгадуються на Правобережжі Прип'яті в другій половині II ст. н. е. Мова йде про один з сюжетів міграції готів із побережжя Балтійського моря в Причорномор'я. Йордан повідомляє, що на цьому шляху частина готів на чолі з Філімером «перейшовши річку, опинилися, кажуть, в країні Ойум і заволоділи бажаною землею. Негайно ж, не зволікаючи, підступають вони до плем'я спалів і в бойовищі здобувають перемогу. Звідси вже як переможці рушили вони в крайню частину Скіфії, що розташована поблизу Понтійського моря» [11]. В інтерпретації назви річки, яку перейшли готи, та країни Ойум немає єдності. Однак нам здається, що для їх розуміння важливе місце належить звістці Йордана про те, що перш ніж перейти ріку і потрапити в Ойум, готи перебували там, де «місцевість замкнута, оточена болотами і тиховоддями» [12]. Якщо цю місцевість зіставити з Пінськими болотами, то річкою, яку перейшли готи, слід буде визнати Прип'ять, а область Ойум має бути на правобережжі Прип'ятського Полісся. Назва «спали», які опинилися на шляху готів в країні Ойум, дуже близька до «спорів» Прокопія, котрі у Йордана фігурують під іменем венедів. Тобто в спалах можна вбачати якусь частину венедів. Їх археологічним еквівалентом є пшеворсько-зарубинецькі старожитності I-II ст. Західної Волині та Верхнього Подністров'я.

Для наступного періоду III–IV ст. свідчень про розселення слов'янських народів стає ще менше, ніж для попереднього часу. Мабуть, це було зумовлено втратою стабільності на Європейському континенті, пов'язаною з маркоманськими війнами, рухом готів з півночі на південь, вторгненнями гунів з Азії в Європу та іншими чинниками військово-політичного характеру пізньоримської доби. Буремні часи не сприяли далеким мандрам, що й зумовило скорочення у римських істориків даних про географію європейських народів. Політична ситуація дещо стабілізувалася в IV ст. Тоді активізуються воєнні дії і торгівля Риму з варварськими народами. Саме до того часу належать Певтингерові дорожні таблиці, які було складено в Римській імперії в середині IV ст. Вони мали практичне призначення для використання військовими підрозділами, купцями та мандрівниками. На цих мапах венеди позначені в двох місцях. У поріччі Середнього Подні-

стров'я та на побережжі Балтійського моря. Інших прямих вказівок у письмових джерелах на географію розселення слов'ян III–V ст. немає. Тому для визначення місць розселення слов'ян пізньоримської доби першорядного значення набувають археологічні джерела. А вони засвідчують, що в кінці IV ст. в межах річки Дністра та Дніпра, особливо в поріччях Західного та Південного Бугу, в ареал слов'янських старожитностей вклинюються черняхівські пам'ятки з вельбарськими (готськими) рисами культури. На теренах України старожитності, на яких переважають слов'янські риси, розташовані в Середньому та Верхньому Подністров'ї, в Середньому Подніпров'ї та на Лівобережжі Дніпра (мал. 2).

Цьому можна знайти пояснення в письмових джерелах, які засвідчують, що в кінці II ст. готи почали свій тріумфальний рух з півночі на південь через східнослов'янські землі. Згодом, за свідченням Зосима, їх шляхом пішли герули і тайфали. Переселення йшло тривалий час, кількома хвилями. Готи не лише освоїли правобережжя Прип'яті (країну Ойум), а й значну частину Дністро-Дніпровського межиріччя. Слов'яни зберегли за собою лише ті прабатьківські території, які лежали осторонь від основного напрямку готських переселень.

Потрапивши в європейські степи, на побережжя Азовського моря, Північне Причорномор'я та Крим, готи створили сильну державу, в сфері безпосередніх впливів якої була й черняхівська людність. У Йордана читаємо, «що перше розселення (гетів) було в Скіфській землі, поблизу Меотійського болота; друге - в Мізії, Фракії і Дакії; третє - на Понтійському морі, знову в Скіфії» [13]. Найбільшої могутності готи набули за часів Германаріха (пом. у 375 р.). Йордан, перелічуючи численні народи, які підкорили собі готи, зупинився й на венедях. Перемігши герулів, Германаріх «спрямував військо проти венетів, котрі, хоча й були варті презирства через (слабкість їх) зброї, не поступалися в силі завдяки своїй багаточисельності і спочатку намагалися чинити опір» [14]. Готсько-венедські протистояння тривали з 332-го по 350 р. Лише після цього «всі вони підкорилися владі Германаріха» [15]. Тобто на підкорення венедів готи затратили мало не два десятиліття запеклої боротьби. Такий тривалий час Германаріх міг переслідувати лише той слов'янський народ, який проживав неподалік від Північного Причорномор'я. А таким могла бути тільки людність, що залишила в Середньому Подніпров'ї та на Лівобережжі Дніпра археологічне утворення київського типу. Незважаючи на те, що вже в кінці IV - на початку V ст. в Середньому Подніпров'ї готи на чолі з Вінтарієм воювали вже з антами Божа (тобто відбувалася поступова заміна назви венедів на анти), все ж з тексту Йордана

Мал. 2. Поширення венедів та інших народів та археологічних культур на Європейському континенті у другій чверті I тис. н. е. Археологічні ареали: 1 – пшеворський, 2 – черняхівський, 3 – київський, 4 – вельбарський, 5 – карпатських курганів, 6 – оксидський, 7 – пшеворської культури із слов'янськими рисами

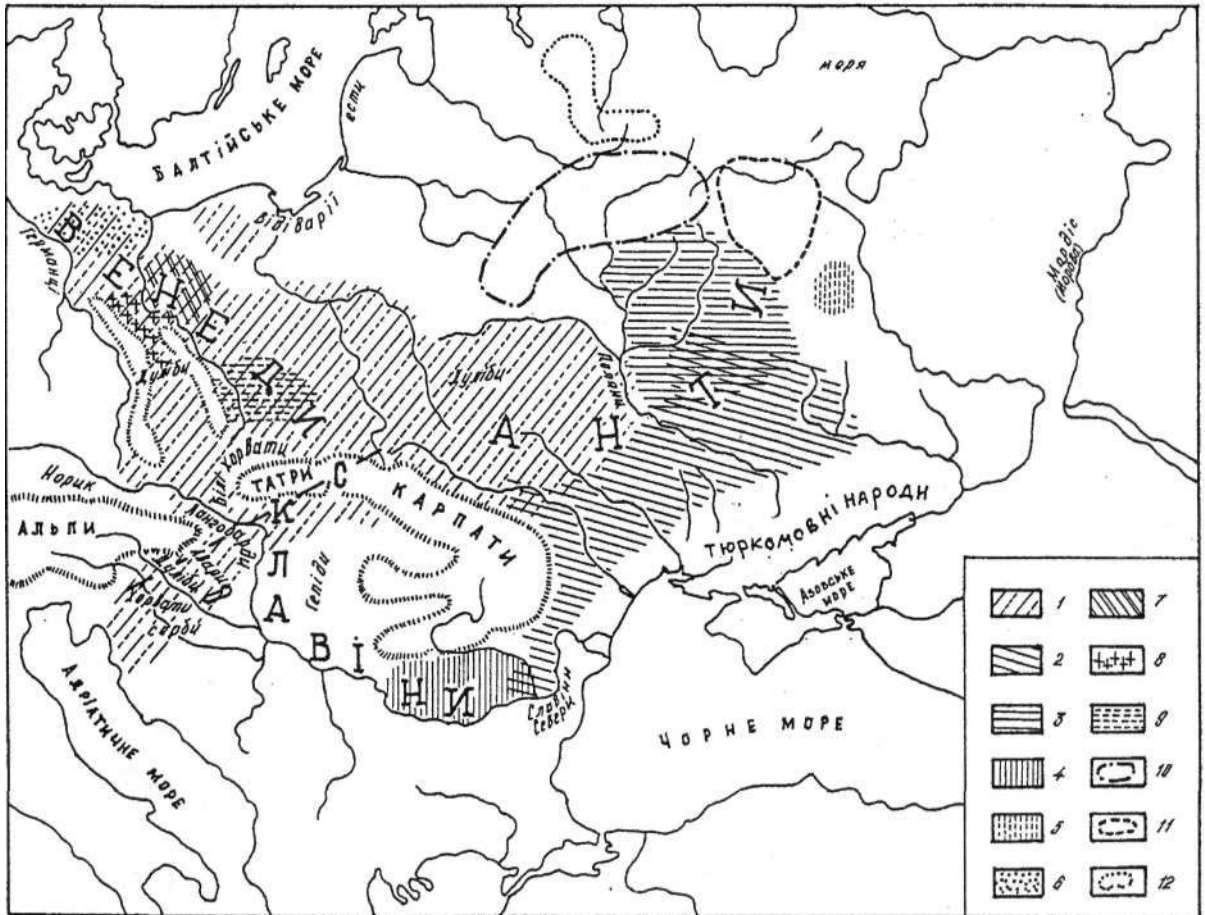
впливає, що ще навіть у VI ст. етнонім венеди там зберігався. На користь цього свідчать його слова про те, що «тепер, за гріхи наші, вони (венеди) лютують повсюдно», а раніше «всі вони підкорились владі Германаріха» [16].

Венедів VI ст. Йордан розміщує й на схилах Карпат «біля лівого їх схилу, що спускається до півночі, починаючи від місця народження річки Вістули, на неосяжних просторах розташувалося багатолюдне плем'я венетів» [17]. Тобто й на початках доби раннього середньовіччя частина слов'ян зберегла свою давню назву – венеди. Однак у ті часи поряд з нею слов'яни починають виступати і як анти та склавіни, межею між якими був Дністер (мал. 3).

Анти мешкали переважно на теренах України. Поява нової назви у східних слов'ян у V-VII ст. ще не є ознакою зміни там людності, як не є нею й заміна узагальнюючого чужого етноніма «анти» на місцеві назви – полян, уличів, тиверців та ін., що сталося після розпаду антського союзу в кінці VII ст.

Тобто впродовж I тисячоліття н. е. під різними назвами виступало корінне слов'янське населення, етнокультурний, соціально-економічний та політичний розвиток якого створював передумови до виникнення першої української держави – Русь-України.

Початки цього цілісного етнокультурного ланцюга губляться в глибинах тисячоліть. Нечіткість його контурів у довенедський період ще не є свідченням відсутності більших глибин цього процесу. Але на археологічних матеріалах, які є в розпорядженні науки сьогодні, його відтворити важко. Потрібні нові факти, що згодом, без сумніву, з'являться, оскільки археологія, на відміну від інших гуманітарних дисциплін, здатна швидко нагромаджувати нові матеріали, що часто примушує кардинально переосмислювати або уточнювати установлені культурно-генетичні схеми. Однак це справа майбутніх студій на підставі не лише нових археологічних відкриттів, а й нових, поки що неведомих методів та методик.

Мал. 3. Поширення венедів та інших народів та археологічних культур на Європейському континенті у третій чверті I тис. н. е. Археологічні ареали: 1 - празький, 2 - пенківський, 3 - колочинський, 4 - іпотешть - киндешть - чурел, 5 - слов'янських старожитностей Подоння, 6 - фельтберзький, 7 - дзедзицький, 8 - неорнаментованої кераміки, 9 - торнівський, 10 - тушемлі - Банцеровщини, 11 - мошинський, 12 - ранніх довгих курганів (пунктирною лінією окреслено західну частину склавінського розселення)

1. Геродот. История в девяти томах, - Л., 1972. - С. 240, 241.
2. Зогович С. Краткий обзор славянского этногенеза в источниках и литературе (роль проблемы венетов в этногенезе славян) // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. - К., 1988. - Т. IV. - С. 88-92.
3. Латышев В. В. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. Греческие писатели. - СПб., 1893. - Т. I. - С. 251.
4. Свод древнейших письменных известий о славянах. - М., 1991. - Т. I. - С. 25.
5. Корнелий Тацит. Сочинения в двух томах. - Л., 1969. - Т. I. - С. 372.
6. Йордан. О происхождении и деяниях гетов. - М., 1960. - С. 90.
7. Машулин А. В. Материалы к истории древних славян // ВДИ. - 1941. - № 1. - С. 237.
8. Русанова И. П. Компоненты пшеворской культуры // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. - К., 1988. - Т. 4. - С. 195-199.
9. Корнелий Тацит. Вказ. праця. - С. 372.
10. Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР. - К., 1982. - С. 57; Максимов Е. В. Взаємовідносини зарубинецьких та степових племен Подніпров'я // Археологія. - 1978. - Вип. 28. - С. 45-55.
11. Йордан. Вказ. праця. - С. 70.
12. Там само. - С. 70.
13. Там само. - С. 72.
14. Там само. - С. 90.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само. - С. 71.

О. М. Pryhodniuk

VENEDI

The article is dedicated to the most ancient historical Slavs and their archaeological identification. For the first time they are mentioned under the name of «venedi» in the works of the Antique authors of the first centuries AD (Pliny the elder, Tacitus, Ptolemy). They are signed on the Pentinger tables of the IV century and are mentioned in the works of Jordan and Prokopy - the authors of the VI centuries. In those historical periods, venedi localized on different territories, though the river areas of the Visla and the foot areas of the Carpathians were the nuclear of their settling right to the beginning of the Mediuevality. In V-VI centuries three military and political unions of venedi, antae, and sclavini formed on the venedian basis.